

УДК 330.15:504.62

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ЧИ ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: НА ШЛЯХУ ДО ПОДОЛАННЯ ПРОТИРІЧ

О. Кривень

*Львівський національний університет імені Івана Франка
E-mail: Oleks_Kryven@ukr.net*

У статті приділена увага дослідженню проблеми суперечностей між досягненням економічного зростання та забезпеченням екологічної безпеки держави. Обґрунтована необхідність переходу не лише вітчизняної економіки, але й світового господарства загалом на модель екологічно безпечного соціально-економічного розвитку. Досягнення цієї стратегічної цілі забезпечить формування якісно нової моделі господарювання, яка характеризуватиметься економічною ефективністю, соціальною справедливістю та екологічною безпекою.

Ключові слова: економічне зростання, екологічна безпека, природний капітал, модель екологічно збалансованого розвитку національної економіки.

Економічне зростання є пріоритетом економічної політики держав. Не винятком є і Україна, яка демонструвала позитивну динаміку реального ВВП впродовж 2000-2008 рр. та 2010-2011 рр. Зокрема, у 2010 р. реальний ВВП України підвищився порівняно з 2009 р. на 4,2%, що дало можливість нашій країні посісти 7 місце серед країн СНД за темпами зростання цього показника [1, с.182]. Водночас зростання реального ВВП України у 2011 р. становило 5,2% [2]. Однак економічне зростання, зорієнтоване на кількісні показники, зрештою призвело до дестабілізації клімату, ліквідації та виснаження компонентів природного капіталу, забруднення природного довкілля, що може спричинити ланцюгову реакцію незворотних змін, які зумовлять появу якісно нового непридатного для людей стану біосфери. Природні процеси унаслідок обмеження механізмів їхньої саморегуляції вже не зможуть підтримувати динамічну рівновагу існування і розвитку біосфери як планетарного природного блага. У зв'язку з цим, повинні принципово змінитися цілі розвитку людства та алгоритми їх досягнення.

Впродовж останніх років опубліковано низку наукових досліджень українських вчених-економістів, пов'язаних з екологізацією економічного зростання, теоретичним моделюванням екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку національного господарства. До них, зокрема, належать наукові доробки О.Веклич, Л.Гринів, Б.Данилишина, С.Ілляшенка, Г.Обиход, А.Степаненка, С.Теліженка, Ю.Туниці, Є.Хлобистова.

Визначити доцільність подальшого досягнення економічного зростання як пріоритету економічної політики та проаналізувати його взаємозв'язок із забезпеченням екологічної безпеки держави. Крім того, запропонувати шлях до

подолання протиріч між економічним зростанням та забезпеченням екологічної безпеки держави.

У роботі використані загальнонаукові методи дослідження: порівняння, абстрактно-логічний аналіз, конкретизація та ін.

Економічне зростання не повинно становити загрози екологічній безпеці держави, а має забезпечувати не лише економічний, але й соціальний та екологічний добробут. Адже неможливо поліпшити умови життя наступного покоління, якщо економічне зростання не буде супроводжуватись соціальним комфортом і зменшенням антропогенного навантаження на природне довкілля. Так само не можуть екологічні проблеми вирішуватись за рахунок скорочення промислового виробництва і погіршення соціально-побутових умов.

Однак чи забезпечує економічне зростання в Україні її екологічну безпеку? Очевидно, що ні, оскільки значний внесок у ВВП роблять ті види діяльності (хімічна і металургійна промисловість, паливно-енергетичний комплекс, сільське господарство, будівництво доріг, транспорт і гірничодобувна промисловість), які шляхом використання або забруднення атмосферного повітря, земельних, водних, а також інших компонентів природного капіталу завдають найбільшої шкоди довкіллю, тобто є найбільш обтяжливими щодо нього. Так, внесок добувної промисловості у ВВП України в 2011 р. склав – 6,7%, сільського господарства, мисливства та лісового господарства - 8,2%, транспорту та зв'язку - 9,9% переробної промисловості - 14,1% [2].

Що ж стосується структури самої переробної промисловості, то понад 2/3 загального обсягу реалізованої промислової продукції припадає на галузі, які виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси. Так, на металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів у 2011 р. припадало 2,8%, такою ж була і частка виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції, а частка виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення становила 6,6%, хімічної та нафтохімічної промисловості – 7,1% [2]. Водночас частка соціально орієнтованої продукції перебуває на рівні 1/5 загального обсягу промислового виробництва і має тенденцію до зменшення [1, с.153]. Отже, можна стверджувати, що розвиток понад 20 видів екзогенних геологічних процесів та явищ на території України є наслідком інтенсивного нарощування обсягів виробництва гірничодобувної та переробної промисловості. Особливо небезпечними серед цих процесів є зсуви, підтоплення, карст, просідання лесових ґрунтів, осідання земної поверхні над гірничими виробками, абразія, переробка берегів водосховищ, ерозія та селі. Як наслідок поширення цих процесів, ще в 2000 р. майже 22% території нашої країни була охарактеризована як сильно уражена та непридатна до повного використання [3]. Зважаючи на те, що галузева структура промисловості залишається і надалі деформованою, а обсяги реалізованої промислової продукції у сировиннісних галузях зросли, то можна припустити, що зазначені екзогенні геологічні процеси охопили ще більшу територію України. Отже, для нашої країни вкрай актуальним залишається проведення структурної перебудови національної економіки, що зменшить антропогенне навантаження на природне довкілля та вцілілий природний капітал, а отже сприятиме підвищенню рівня екологічної безпеки держави.

Принагідно зауважимо, що сучасні виміри і масштаби загроз екологічній безпеці є вражаючими. Так, наприклад, володіючи навіть порівняно необмеженими

ресурсами, неможливо зупинити повільно, із стовідсотковою вірогідністю передбачити землетрус чи попередити техногенну аварію на об'єкті атомної небезпеки, або мінімізувати зону ураження [4, с.195]. Значну роль у забезпеченні екологічної безпеки відіграє і різниця рівнів економічного розвитку різних країн. Адже економічно розвинені країни мають більші можливості щодо фінансування екологічних програм чи будівництва екологічно безпечних об'єктів. Економічне зростання, якого вони сьогодні досягають, є „дружним” по відношенню до довкілля, адже основний внесок у створення ВВП забезпечують високотехнологічні виробництва, інновації, інформація та знання. У таких країнах уряд проводить екологічно збалансовану економічну політику. Поряд з тим, в менш економічно розвинутих країнах економічне зростання забезпечується за рахунок деградації довкілля та виснаження природного капіталу, що спричиняє загострення вже існуючих та виникнення нових екологічних проблем, ослаблює потенціал для їх подальшого розвитку. Адже досягнуті рівні економічного зростання ці країни не зможуть підтримувати достатньо довго, оскільки фундамент такого зростання неухильно руйнується.

На нашу думку, економічно розвинені країни повинні подбати про відшкодування країнам, що розвиваються, не отриманих можливих прибутків від використання та ліквідації їхнього природного капіталу, щоб залишити останній вцілілим. Адже, по-перше, у збереженні вцілілого природного капіталу країн, що розвиваються, зацікавлена уся світова спільнота, оскільки він є джерелом регуляції та стабілізації природних процесів на Землі, а отже передумовою досягнення глобальної екологічної безпеки. По-друге, розвиток економічно розвинених країн є „запозиченим”, оскільки якби не біота країн, що розвиваються, їм би довелося у процесі розвитку витратити до 99% національного доходу на запобігання руйнування глобального навколишнього середовища, що поставило б під загрозу їх економічне зростання [5, с.298].

Зважаючи на незадовільний стан екологічної ситуації в Україні й особливо той факт, що втрати від незадовільного становища екосистеми становлять від 12 до 15% її ВВП, не потрібно допускати розміщення на території нашої країни екологічно шкідливих виробництв, застосування екологічно небезпечних технологій та застарілих технічних засобів [6, с.270]. Однак, збільшення обсягів суспільного виробництва здебільшого відбувається на технічній базі, яка знаходиться у кризовому стані, показниками чого є високий ступінь зношення основних фондів, зростання питомої ваги морально застарілого обладнання й устаткування, низькі темпи їхнього оновлення. Так, у промисловості значення цього показника досягає 63,0%, зокрема основні фонди підприємств з виробництва електроенергії, газу та води зношені на 60,7%, обробної промисловості – на 66,8%, а добувної промисловості – на 47,8% [1, с.195]. Така ситуація аж ніяк не гарантує екологічної безпеки держави, а навпаки становить їй суттєву загрозу. Адже основні виробничі фонди, термін експлуатації яких вичерпаний, функціонують як екологічно небезпечне, агресивне техногенне навколишнє середовище. Вони є причиною аварійних забруднень компонентів природного капіталу.

Так, за період 2000-2010 рр. кількість надзвичайних ситуацій на території України становила понад 3,5 тис. од., у яких загинуло 4,5 тис. осіб, 17 тис. – травмовано, а матеріальні збитки склали більше 10 млрд. грн [4, с.195]. Отже, щорічно виникає 300-350 надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, у яких вона втрачає 2-2,5% ВВП [7, с.254]. Їх виникнення стримує

поліпшення економічних показників і якості життя населення в найближчій перспективі. Адже знищуються матеріальні цінності, гинуть люди, надзвичайно ускладнюються умови виробництва і життя. Ліквідація надзвичайних ситуацій відволікає від основних процесів діяльності держави сили, кошти, матеріально-технічні засоби, які були заплановані на інші цілі. Тільки для зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему потрібно близько 4 млрд. грн [7, с.254]. Отже, для забезпечення екологічно безпечного економічного зростання в Україні, слід, зокрема, провести докорінне техніко-технологічне переоснащення виробництва. Не менш важливим, у даному контексті, є запобігання та попередження виникнення нових природних та техногенних аварій і катастроф. Це вимагає впровадження в Україні попереджувальної моделі екологічної політики, яка заснована на принципі „прогнозуй та попереджуй” і є найефективнішою.

В антропогенно зміненому середовищі існування виникають нові загрози техногенного походження. Їх спільна дія еквівалентна чи навіть перевищує дію природних екологічних небезпек. Так, впродовж минулих десятиліть відбулися події, які підтвердили виникнення великих аварій та катастроф на високотехнологічних об'єктах, таких як атомні електростанції, хімічні комбінати, нафто- чи газопроводи та ін., які раніше розглядалися як малоімовірні. Як приклад, аварії на атомних станціях Чорнобильська та Фукусіма-1 - ймовірність подій такого класу до моменту їх виникнення оцінювали як 10-6/ рік - одна аварія на мільйон років. Крім того, останнім часом відбулися десятки аварій на бурових платформах, а їх ймовірність при проектуванні оцінюється як 10-7 / рік [8]. Очевидно, що подальші витрати на ліквідацію цих аварій, внаслідок недосконалості розрахунку ВВП, розглядалися як кінцеві видатки, а отже, сприяли збільшенню, а не зменшенню доходів відповідних країн. Така нездатність щодо оцінки екологічної сторони господарювання є виявленням економічної „сліпоти”, яка загрожує зростанням загроз екологічній безпеці.

Зазначимо, що останніми роками проявився чіткий взаємозв'язок між природними, техногенними і екологічними катастрофами, у якому підвищення ймовірності виникнення одного виду небезпек призводить до прискореного прояву інших. Як наслідок, на початку XXI ст. на території України збережеться високий ступінь ризику виникнення масштабних надзвичайних ситуацій природно-техногенного і соціально-біологічного характеру [7, с.254]. Їх поява пояснюється збільшенням антропогенного впливу на природне довкілля, високим рівнем концентрації небезпечних підприємств, щораз більшим зношенням основних фондів та низькою ефективністю очисних споруд, зниженням загального рівня техніки безпеки і дисципліни на виробництві, а також низькою екологічною культурою і свідомістю керівників виробництв, практично повною відсутністю екологічного контролю, ефективних систем екологічного моніторингу, екологічного аудиту та екологічного управління.

Отже, в рамках стратегії екологічно збалансованого розвитку проблема суперечностей між економічним зростанням та його екодеструктивним впливом на довкілля є проблемою номер один. Підвищення рівня екологічної безпеки життєдіяльності, збереження вцілілого природного капіталу, можливість використання його компонентів не тільки нинішнім, але й наступними поколіннями полягає у всебічній перебудові взаємовідносин між людиною і природою на основі

переходу не тільки України, але й усіх країн світу на модель екологічно безпечного соціально-економічного розвитку. В цьому випадку, екологічно збалансований розвиток повинен характеризуватися економічною ефективністю, екологічною безпекою і соціальною справедливістю. Досягнення цієї мети буде можливим завдяки побудові високоефективної економічної системи, що стимулює економічну сталість, продуктивну працю, науково-технічний прогрес, а також має соціальну спрямованість. Отже, перехід до нової стратегії означає поступове забезпечення цілеспрямованої самоорганізації суспільства в економічній, соціальній та екологічній сферах.

Наслідком цієї самоорганізації стане удосконалення галузевої структури ВВП, а отже забезпечення якісного економічного зростання, що гарантуватиме екологічну безпеку держави. Адже, як випливає з вище викладених аргументів, сьогодні екологічна безпека є новою фундаментальною загальнолюською потребою, однією з основних складових існування і конструктивної взаємодії держав. Її забезпечення є основним способом розв'язання екологічних проблем, яке гарантує громадянам України розвиток і проживання в біосферосумісній формі. Для цього кожен окремих громадянин, а особливо представники владних структур, повинні усвідомити цінність природи як передумови існування суспільства, як щораз більш обмеженого ресурсу для виробництва товарної продукції і послуг, а також як об'єктивної реальності, що сама по собі володіє ні з чим не зрівняною цінністю, незалежно від її практичної корисності для людей.

Подальші дослідження у цьому напрямку проводитимуться для з'ясування проблем і перспектив переходу економіки України на модель екологічно збалансованого розвитку як запоруки подолання протиріч між досягненням економічного зростання та забезпеченням екологічної безпеки держави.

1. Національна доповідь про стан навколишнього середовища в Україні у 2010 році. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254с.
2. www.ukrstat.gov.ua
3. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252с.
4. Обиход Г.О. Система забезпечення екологічної безпеки сталого розвитку// Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях// Матеріали Третьої Всеукраїнської наук.-практ. конф. м.Бахчисарай, 15-16 вересня 2011 р./ НДІ сталого розвитку та природокористування, ДУ „Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”, Кримський економічний інститут ДВНЗ „КНЕУ ім. Вадима Гетьмана”. – Сімферополь: Фенікс, 2011. – С.194-197.
5. Черинько П.М., Дронова О.Л. Екологічна безпека як невід'ємна складова сталого розвитку: суспільно-географічний аспект// Там само. – С.295-299.
6. Теліженко О.М, Лук'янихін В.О., Зубко К.Ю. Врахування факторів техногенного впливу на довкілля в умовах трансформацій національної економіки// Там само. – С.269-271.
7. Степаненко А.В. Природно-техногенна (екологічна) безпека і шляхи її гарантування// Там само. – С.253-257.
8. Турчин А.В. Структура глобальной катастрофы. Риски вымирания человечества в XXI веке/ Турчин А.В. –М.: Серия „Диалоги о будущем”, 2008. – 527с.

**ECONOMIC GROWTH OR ECOLOGICAL SAFETY: ON THE WAY TO
OVERCOMING CONTRADICTIONS****O. Kryven***Ivan Franko National University of Lviv*

In the paper the contradictions between economic growth and ecological safety achievement are investigated. It is substantiated the necessity of national and global economy transition to the model of ecologically safe socio-economic development. The achievement of such a strategic goal will provide the formation of a qualitative new model. Such model will be featured as economically effective, socially right and ecologically safe.

Key words: economic growth, ecological safety, nature capital, ecologically sustainable development of national economy model

**ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ ИЛИ ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: НА
ПУТИ К ПРЕОДОЛЕНИЮ ПРОТИВОРЕЧИЙ****О. Кривень***Львовский национальный университет имени Ивана Франка*

В статье уделено внимание исследованию проблемы противоречий между достижением экономического роста и обеспечением экологической безопасности государства. Обоснована необходимость перехода не только отечественной экономики, но и мирового хозяйства в целом на модель экологически безопасного социально-экономического развития. Достижение этой стратегической цели возможно благодаря формированию качественно новой модели хозяйствования, которая будет характеризоваться экономической эффективностью, социальной справедливостью и экологической безопасностью.

Ключевые слова: экономический рост, экологическая безопасность, природный капитал, модель экологически сбалансированного развития национальной экономики.